

ЕКОНОМІКА, ОРГАНІЗАЦІЯ

УДК 338.(477).2

В.І. Гунько

ПОКАЗНИКИ, ІНДИКАТОРИ ТА КРИТЕРІЇ РОЗВИТКУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЗАЙНЯТОГО НАСЕЛЕННЯ

Визначено показники, індикатори та критерії розвитку інтелектуального потенціалу зайнятого населення. На основі комплексної багаторівневої оцінки проаналізовано зміни зайнятості населення з позицій інтелектуалізації праці, оцінено ефективність стану розвитку інтелектуального потенціалу зайнятого населення. Доведено необхідність розробки мотиваційної моделі його розвитку.

Постановка проблеми. Інтелектуальний потенціал зайнятого населення (ІПЗН) в національній економіці складно піддається вимірюванню, оскільки його величина безпосередньо не відображається у статистичних даних у чистому вигляді. У вітчизняній економічній науці в методологічному плані залишається багато складних та невирішених питань щодо кількісно-якісних характеристик ІПЗН, переліку галузей, які активно його застосовують, формуючи сектор знань (нині такий сектор включає у статистичних збірниках по національних рахунках лише 25 укрупнених галузей, серед них окремо наводяться дані лише по галузі наука і наукове обслуговування). Доречно підкреслити, що дані статистичних щорічників України і зарубіжних країн не співпадають ні за колом видів економічної діяльності, що формують сектор знань, ні за переліком показників використання та розвитку ІПЗН, не говорячи про успадковану з радянських часів непорівнянність частини показників освіти і науки з міжнародними стандартами та рекомендаціями. Якщо в офіційній статистичній інформації Держкомстату України у розділах, що стосуються освіти, науки, інновацій та інформатики можна знайти показники щодо кількості організацій вищої освіти і науки, студентів, підготовки наукових кадрів, їх складу, обсягу виконаних наукових і науково-технічних розробок (ННТР), їх фінансування, то значно складнішим постає характеристика визначення ефективності процесу розвитку ІПЗН, з'ясування співвідношення витратності та результативності цих процесів в межах окремих галузей сектору знань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри численні складнощі, оцінювання ІПЗН та аналіз стану його розвитку в національній економіці є надзвичайно важливою справою для розробки науково обґрунтованих стратегій розвитку економіки, орієнтованої на знання. Серед зарубіжних вчених цим питанням присвячували публікації І. Аренков [2], В. Іноземцев [3], Л. Едвінсон [11], З. Гриліхес [12] та ін., серед вітчизняних вчених – О. Амоша [1], В. Онікієнко [5], М. Семикіна [8], Л. Шаульська [7], А. Чухно [10] та ін.

Виклад основного матеріалу. Оскільки процес розвитку ІПЗН є багатофакторним, вважаємо надавати пріоритет саме комплексному багатоаспектному дослідженню ІПЗН. Враховуючи це, пропонуємо для практичного застосування методичні основи комплексної оцінки ІПЗН. Для виконання комплексної оцінки автором розроблено систему основних індикаторів, критеріїв та показників розвитку ІПЗН в національній економіці. У розробці цієї системи показників ми виходили з того, що оцінювання ІПЗН має відбуватись не лише в тісному зв'язку з інноваційними змінами в економіці, а й зі змінами індикаторів зайнятості, її структури на користь інтелектуалізації зайнятого населення, піднесення якості життя, зокрема поліпшення

охорони здоров'я, забезпечення добробуту, формування більш прогресивного освітнього, культурного середовища, підвищення іміджу знань, праці науковців, освітян, дослідників, раціоналізаторів, винахідників та інших інноваторів; закріплення ціннісних орієнтацій поведінки щодо необхідності постійного навчання упродовж життя, турботи про конкурентоспроможність.

Індикаторами позитивних змін у розвитку ПЗН є: зростання освіченості зайнятого населення; підвищення рівня культурного та духовного розвитку зайнятого населення; підвищення якості знань зайнятого населення у відповідності до вимог національного та світового ринків праці, потреб інноваційного розвитку економіки; поліпшення здоров'я зайнятого населення; зростання мобільності працівників; підвищення іміджу науковців, дослідників, раціоналізаторів, винахідників та інших інноваторів як чинника мотивації розвитку ПЗН; сприйняття цінностей нарощування знань; турботи про власну конкурентоспроможність.

Критеріями ефективного розвитку ПЗН є: поширення доступу зайнятого населення до якісної освіти, занять наукою; освітньо-професійного зростання; створення системи безперервного навчання упродовж життя; всеохоплюючої системи підвищення кваліфікації на виробництві; широке та прискорене опанування новими сучасними професіями з високою часткою інтелектуальної праці у високотехнологічних галузях, виробництві тощо.

Показниками розвитку ПЗН є: позитивна динаміка витрат державного бюджету на науку, освіту, охорону здоров'я, соціальний захист, економічну мотивацію до навчання, підвищення кваліфікації, стажування (гранти, стипендії), зростання пенсій науковців як мотиватор зайнятості та постійного інтелектуального зростання в науці, зростання питомої ваги працівників, охоплених неперервним навчанням у загальній чисельності зайнятих, зростання чисельності працівників, які навчаються у магістратурі, аспірантурі, докторантурі; проходять стажування, задоволеність працівників освітньо-професійним розвитком; задоволеність менеджерів освітньо-професійним розвитком працівників; підвищення конкурентоспроможності вітчизняних працівників на національному і міжнародних ринках праці (за експертними оцінюваннями та рейтингами); підвищення престижності праці освітян, науковців, інженерів, дослідників; підвищення мотивації зайнятого населення до отримання нових знань, саморозвитку, самореалізації.

На інтелектуальний розвиток українського суспільства упродовж останніх 20 років побудови незалежної держави впливала сукупність політичних, демографічних, економічних, культурних, екологічних, інформаційно-технологічних чинників з різною силою, спрямованістю та інтенсивністю, змінюючи думки, поведінку, цінності, пріоритети.

Зосередимо увагу на окремих тенденціях докладніше. Виконаний аналіз довів, що у розвитку інтелектуального потенціалу зайнятого населення України важливу роль виконують:

по-перше, досить розгалужена мережа освітніх закладів (36,8 тис. одиниць, що охоплюють 8,4 млн. осіб [9; с. 432, 437, 450]);

по-друге, велика мережа наукових організацій (1255 одиниць), що готують кадри вищої кваліфікації [4, с.10; 27, с. 10];

по-третє, система підготовки, підвищення кваліфікації, що збереглася на підприємствах, організаціях, а також створена при службах зайнятості система навчання та перенавчання безробітних.

Пріоритетну роль у формуванні та розвитку інтелектуального потенціалу населення відіграє сфера освіти, формуючи комплекс необхідних для трудового життя знань і навичок. З огляду на дані статистики, упродовж 2002-2011 рр. інвестування в освіту відбувалося переважно по «висхідній» позиції, якщо враховувати номінальні значення бюджетних витрат: видатки зведеного бюджету на освіту збільшилися у 7 разів. Враховуючи, що кількість зайнятих у сфері освіти залишилася практично без

зміни – збільшення склало близько 3%, у 6,8 рази збільшилися видатки зведеного бюджету у розрахунку на одного зайнятого в цій сфері [9, с. 58, 88, 93, 360].

Здавалось би, за умов збільшення ВВП у розрахунку на одну особу у 6,09 рази, такий стан справ можна було б вважати позитивним. Підтвердженням могли б бути, зокрема, графіки у верхній частині рис. 1. Проте урахування інших даних засвідчує протилежне. Відношення ВВП (у розрахунку на одну особу) до видатків зведеного бюджету на освіту (знову ж, у розрахунку на одну особу) зменшилося до 88%. Одночасно зросла ступінь зносу основних засобів з 56,6% (2002 р.) до 62,5% (2011 р.). Отже, з одного боку, з року в рік знижується ефект від підтримки державою розвитку сфери освіти, а з іншого, зростають темпи зносу основних засобів. Зрозуміло, що це не дає змоги закладам освіти реалізувати в повній мірі своє головне призначення – створювати належні умови для знаннеорієнтованого розвитку користувачів освітніх послуг.

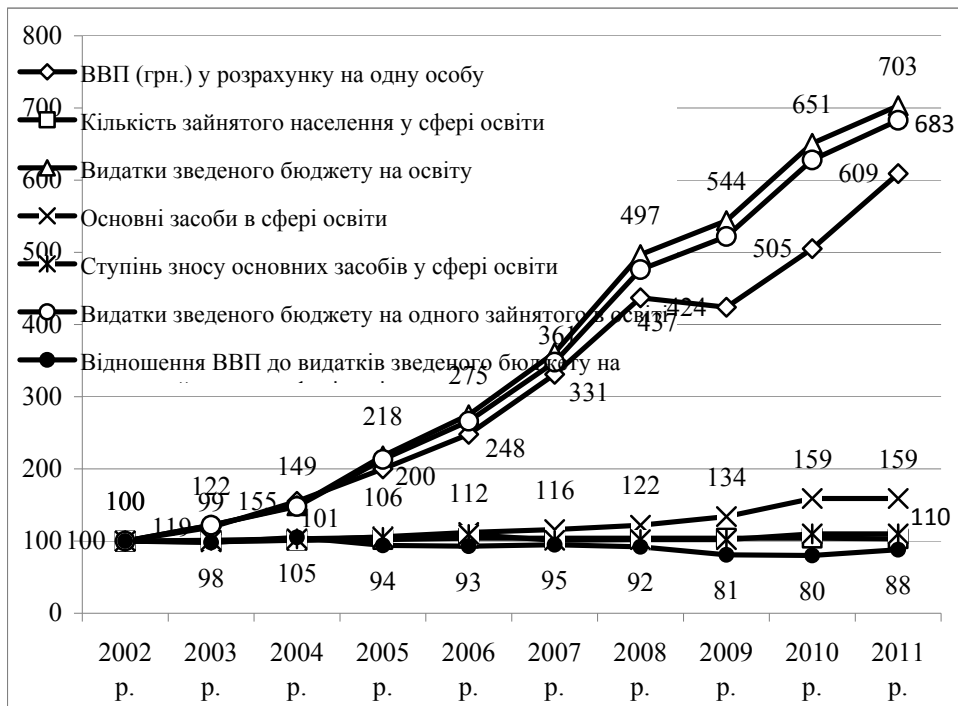

Рис. 1. Динаміка макроекономічних показників розвитку сфери освіти як засобу впливу на розвиток інтелектуального потенціалу зайнятого населення [9, с. 58, 88, 93, 360]

Із значним ефектом має проявляти себе у розвитку інтелектуального потенціалу зайнятого населення й така складова впливових чинників, якою є система масової комунікації. Творча праця відрізняється від нетворчої переважно тим, що не дозволяє ставити на потік виготовлення стандартних предметів виробництва: продукт творчої праці існує в одному примірнику й позначений індивідуальністю виробника, його світобаченням, розумінням життя – інтелектом в цілому. Але це не означає, що творча праця позбавлена технологізації процесів праці, уніфікації трудових операцій. Межа між «творчим» і «нетворчим» змінна, вона залежить від стану професії, рівня наукового розвитку суспільства, освіченості виконавця роботи. Все більш очевидним стає те, що пошук і використання інформації стає справою технологічної освіченості. Ряд процесів може мати чисто творчий характер, а інші процеси можуть технологізуватися, «ставати на потік», переходити у сферу виробництва. Якщо на ранніх етапах суспільного розвитку комунікація мала виключно поведінковий характер і визначалась життєво необхідними потребами людей, виступаючи знаряддям об'єднання людей у групи, то нині, разом із суспільним розвитком і перетворенням

комунікації в систему усвідомлених, цілеспрямованих дій, спілкування у сфері зайнятості все більше набирає характеру творчого процесу, коли реакція комуніката певною мірою (підчас, повністю) прогнозується комунікантом.

З появою Інтернет, мобільного зв'язку, комунікація сама по собі перетворюється у «виробничий конвеєр»: у структуру професійної масової комунікації включаються елементи виробничого процесу, пов'язані з віртуалізацією, керуванням на відстані, пропагандою, маніпулюванням діями людей як у побуті, так і в процесі їх професійної діяльності. То ж, розгляд комунікації як виробничої діяльності, означає, що ставитися до неї необхідно як до елементу процесу зайнятості, який відбувається з використанням певних технологій, а зайнятих доцільно розглядати як інтелектуалізований суб'єкт комунікативного виробництва.

Останнє варто враховувати у державній політиці розвитку ІПЗН та ефективізації зайнятості. Для аргументованості досить покластися на дослідження агенції *Greenberg Quinlan Rosner Research*, яке вивчало на прикладі 150 організацій по усьому світу роль застосування мобільних технологій: 25% респондентів під їх впливом кардинально змінили свою діяльність; 31% респондентів відмітили, що без мобільно зв'язку їм було б працювати дуже важко; 36% респондентів визнали, що використання мобільного зв'язку їм дуже допомогло. В якості переваг було визначено: економію часу (95% вибірки), мобільність (91% вибірки), доступ до інформації (74% вибірки), швидкість і точність передачі інформації (67%), швидкість і точність збору інформації (59% вибірки) [13].

Безпрецедентною за своїми масштабами і впливом на інтелектуальний потенціал є розвиток комп'ютерної мережі у світі. Число користувачів Інтернету на планеті вже досягає мільярда і продовжує невпинно зростати. Не обходять ці тенденції і Україну: кількість комп'ютерів у розрахунку на 100 домогосподарств тільки за два роки зросла з 12-ти (2006 р.) до 22 (2009 р.), мобільних телефонів, через які також можливий доступ до Інтернет, – з 81 до 149 – по 41,5% щорічно [14]. Немає сумнівів в тому, що, найближчими роками інтелектуальний потенціал зайнятого населення буде знаходитися під могутнім впливом розвитку таких масових комунікацій як комп'ютеризація, мобільний зв'язок, Інтернет-технології, електронна комерція, дистанційна освіта тощо.

Вагомим імпульсом для розвитку інтелектуального потенціалу зайнятого населення була і залишається наука. Торкаючись аналізу ролі науки як індикатора розвитку інтелектуального потенціалу зайнятого населення впродовж 2001-2012 рр. (табл. 1), відмічаємо суттєве зменшення (у відсотках до 2001-го р.): чисельності науковців та питомої ваги обсягу виконаних ННТР у ВВП (до 72% кожне); частки підприємств, що займалися інноваціями (до 78% у 2009 р. та поступове зростання до 105% у 2012 р.); частки підприємств, що впроваджували інновації (95%); частки реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової (до 49%).

В той же час, зросла чисельність кандидатів та докторів наук (відповідно, на 45% та 47%). Наведене підводить до думки про послаблення ролі науки як індикатора розвитку інтелектуального потенціалу зайнятого населення. Оскільки при збільшенні майже на 50% (за 2001-2012 рр.) числа кандидатів і докторів наук показники частки ННТР у ВВП, частки підприємств, що займалися інноваціями та впроваджували їх стабільно зменшувалися, а обсяги реалізованої інноваційної продукції – суттєво зменшилися, а саме більше ніж на 50%. Тому, небезпідставно виникають думки щодо якості інтелектуального потенціалу наукової еліти (який за формальними ознаками видається дуже розвиненим) або суттєвого недовикористання інтелектуального потенціалу провідних науковців в економіці за умов недосконалого стимулювання наукової праці.

Зауважимо, що Україна відстає не лише за якістю освіти, а й за якістю підготовки науковців та інженерів від багатьох країн світу, виходячи з аналізу даних глобального рейтингу конкурентоспроможності країн. Якщо на початку 50-х років Україна могла пишатися якістю підготовки наукових та професійних кадрів і посідала провідні місця

у світі, то сьогодні вітчизняні та зарубіжні експерти, роботодавці констатують невідповідність якості української освіти зростаючим вимогам конкурентного середовища.

Таблиця 1

Макроекономічні показники розвитку науки для визначення впливу на розвиток інтелектуального потенціалу зайнятого населення

Рік	Чисельність докторів наук в економіці України, осіб	Чисельність кандидатів наук в економіці України, осіб	Чисельність науковців, осіб	Питома вага обсягу виконаних наукових і науково-технічних робіт у ВВП (%)	Питома вага підприємств, що займалися інноваціями (%)	Питома вага підприємств, що впроваджували інновації, %	Питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової, %
<i>Абсолютні показники</i>							
2001	10603	60647	113341	1,11	16,5	14,3	6,8
2002	11008	62673	107447	1,11	18	14,6	7
2003	11259	64372	104841	1,24	15,1	11,5	5,6
2004	11573	65839	106603	1,19	13,7	10	5,8
2005	12014	68291	105512	1,09	11,9	8,2	6,5
2006	12488	71893	100245	0,98	11,2	10	6,7
2007	12845	74191	96820	0,93	14,2	11,5	6,7
2008	13423	77763	94138	0,9	13	10,8	5,9
2009	13866	81169	92403	0,95	12,8	10,7	4,8
2010	14418	84000	89534	0,91	13,8	11,5	3,8
2011	14895	84979	84969	0,79	16,2	12,8	3,8
2012	15592	88057	82032	0,8	17,4	13,6	3,3

Примітка. Використано джерело інформації www.ukrstat.gov.ua.

Глибинними причинами зниження якості освіти вважаємо деформації моральних цінностей, що зумовили зниження планки вимог до рівня знань та падіння мотивації до формування знань високої якості як з боку споживачів освітніх послуг, так і з боку тих, хто їх пропонує на ринку. Щодо орієнтацій на знання зайнятого населення і майбутніх працівників – учнів, студентів, то їх формування залежить безпосередньо від реального попиту на освічених, висококваліфікованих працівників на ринку праці. Оскільки усвідомлюються реалії протилежні, у суспільній свідомості частини населення закріплюється розуміння необхідності не стільки знань, скільки диплому, що руйнує ціннісні уявлення про роль знань і заважає отриманню якісної освіти.

Надзвичайно вагоме значення для підтримання якості знань працюючих, їх постійного оновлення має організація навчання та підвищення кваліфікації працюючих на виробництві упродовж усього трудового життя.

На відміну від розвинених країн світу, в Україні система підготовки кадрів на підприємствах має край малі обсяги, не охоплюючи усіх працівників, тенденції розвитку свідчать про її занепад (табл. 2).

Таблиця 2

Підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації як чинник розвитку інтелектуального потенціалу зайнятого населення

Види і форми навчання працівників	2006 р.		2009 р.		2011 р.		2011 р. у % до 2006р.
	тис. осіб	%	тис. осіб	%	тис. осіб	%	
I. Навчено новим професіям, тис. осіб	302,6	100	209,3	100	230,0	100	76,0
<i>у % до облікової кількості штатних працівників</i>	2,6	x	1,9	x	2,1	x	80,8

Види і форми навчання працівників	2006 р.		2009 р.		2011 р.		2011 р. у % до 2006р.
	тис. осіб	%	тис. осіб	%	тис. осіб	%	
а) за місцем та формами навчання:							
на виробництві:	235,6	77,9	159,5	76,2	175,5	76,3	74,5
- індивідуальна	123,9	52,6	82,0	51,4	93,4	53,2	75,4
- курсова	111,7	47,4	77,5	48,6	82,1	46,8	73,5
у навчальних закладах:	67	22,1	49,8	23,8	54,4	23,7	81,2
- професійно-технічних	54,7	81,7	40,5	81,4	46,1	84,8	84,3
- вищих	12,3	18,3	9,3	18,6	8,3	15,2	67,5
б) за видами підготовки:							
- первинна підготовка	106,4	35,2	62,5	33,2	83,5	36,3	78,5
- перепідготовка	196,2	64,8	146,8	66,8	146,5	63,7	74,7
II. Підвищення кваліфікації, тис. осіб	994,5	100	890,4	100	978,4	100	98,4
<i>у % до облікової кількості штатних працівників</i>	8,6	x	8,3	x	9,1	x	105,8
а) за місцем навчання:							
- на виробництві	537,6	54,1	451,7	50,7	472,9	48,3	88,0
- у навчальних закладах	456,9	45,9	438,7	49,3	505,5	51,7	110,6
б) за професійними групами:							
- керівники	122,3	12,3	115,8	13,0	147,7	15,1	120,8
- професіонали, фахівці	415,7	41,8	407,8	45,8	448,1	45,8	107,8
- технічні службовці	33,8	3,4	33,8	3,8	23,5	2,4	69,5
- робітники	422,7	42,5	333,0	37,4	359,1	36,7	85,0
з них підвищили розряд	56,6	13,4	32,6	9,8	33,4	9,3	59,0

Примітка. Розраховано автором за джерелами [6, с. 93, 95, 99, 101].

Аналіз засвідчує, що упродовж 2006-2011 рр. залишається стабільно низькою кількість осіб, які мають змогу отримати нову професію, – не більше 2-3 працівників на рік у розрахунку на 100 штатних працівників, при цьому ситуація у 2009 р. є значно гіршою: навчено новим професіям тільки 1,9% штатних працівників підприємств та установ. Вищу освіту у 2011 р. у вищих навчальних закладах за направленням підприємств отримали тільки 15 осіб з кожних 100 працівників (у 2006 р. таких було 18 осіб). Відбулося зменшення числа працівників, які підвищили кваліфікацію: у 2006 р. таких було 8,6%, у 2011 р. – 9,1%. На 15,0% скоротилося число робітників, які підвищили кваліфікацію, при цьому досягли підвищення розряду лише 59,0%. Такі тенденції щодо оновлення знань і навичок на виробництві зумовлюють, на нашу думку, поступову деградацію інтелектуального потенціалу працівників.

Іншими словами, в Україні мають змогу підвищувати кваліфікацію в середньому 9 осіб із 100 працівників, зайнятих в національній економіці. За умов «збереження» таких темпів навчання на виробництві, кожен працівник, зайнятий в економіці України матиме можливість підвищити кваліфікацію в середньому один раз в 11 років, а щоб опанувати нову професію треба чекати своєї черги 50 років.

В умовах, коли знання в світі старіють за 3-5 років, щорічно вмирають понад 200-300 професій і народжується понад 600 нових, існуючу систему навчання кадрів слід визнати катастрофою для перспектив збереження та розвитку інтелектуального потенціалу зайнятого населення, що зумовить подальші втрати конкурентних позицій України в освітньо-професійному розвитку зайнятого населення. Отже, зниження якості освіти та підготовки кадрів об'єктивно зменшує можливості прискорення інноваційного розвитку національної економіки.

Оцінюючи стан розвитку інтелектуального потенціалу зайнятого населення важливо зосередити увагу на стані мотивації працівників до інтелектуального саморозвитку та прояву творчості у трудовому процесі. Виходимо з того, що мотивація виступає: по-перше, як процес зовнішнього впливу (передусім, з боку держави, роботодавців, ринку праці) на трудову поведінку, трудову свідомість, ціннісні орієнтири зайнятого населення; по-друге, як стан мотивованості населення до дій в певному напрямі, що залежить від особливостей внутрішніх потреб, інтересів, мотивів, ментальності та сприйняття впливів зовнішнього середовища.

Варто підкреслити, що загальна тенденція зниження мотивації зайнятого населення до активного використання та розвитку інтелектуального потенціалу є результатом переважно негативної дії комплексу чинників, які охоплюють умови життєдіяльності людини. З боку держави не вистачає керованості соціально-трудовою сферою життя, чинниками, що впливають на можливості мати гідну працю, бути задоволеним трудовою діяльністю, а завдяки цьому – якістю життя, реалізацією себе як працівника, особистості, громадянина.

Неефективну мотивацію зайнятого населення до використання та розвитку інтелектуального потенціалу ми пов'язуємо, передусім, із сукупністю таких недоліків державної політики: неефективністю та непродуманістю політики зайнятості населення на ринку праці, внаслідок чого зростає незатребуваність інтелектуального потенціалу висококваліфікованих фахівців та науковців в національній економіці, а з ним, – поява серед частини молоді мотивації до формального отримання диплому про вищу освіту, зниження вимогливості до якості отримуваних знань, зростання обсягів незареєстрованої, тіньової зайнятості; відсутністю ефективного матеріального стимулювання трудової діяльності зайнятих інтелектуальною працею, що провокує появу інтелектуальної міграції, відтік талановитих кадрів працездатного віку, передусім, з науки, освіти, охорони здоров'я, культури, де сьогодні не вистачає адекватної оцінки складності праці інтелектуального змісту та творчих досягнень; слабкістю соціальної політики, спрямованої на підтримку та соціальний захист творчих особистостей як в період трудової діяльності, так і в старості; недосконалістю та неефективністю діючої законодавчо-нормативної бази у сфері охорони прав об'єктів промислової власності; слаборозвиненою інфраструктурою сфери охорони прав промислової власності, відсутністю необхідних інституцій та підприємницьких організацій для прискорення впровадження патентнозахищених розробок і технологій, їх комерціалізації на ринках.

Зазначене вказує на необхідність вдосконалення усіх видів і форм мотивації до розвитку інтелектуального потенціалу зайнятого населення. При цьому вважаємо за доцільне посилити відповідальність органів управління, роботодавців за інвестування у розвиток інтелектуального потенціалу зайнятого населення. Вважаючи пріоритетною роль держави у створенні мотивів інтелектуального розвитку та творчості у праці, важливо не допускати пониження ролі підприємств та організацій в цих питаннях.

Висновки. Розвиток ІПЗН в Україні не є ефективним, відбувається у несприятливих демографічних, економічних, фінансових, соціальних умовах за відсутністю вагомого керованого впливу держави на процес інвестування в людський капітал, фінансування науки, освіти, системи підготовки та підвищення кваліфікації кадрів на виробництві; як наслідок, кількісно-якісні характеристики ІПЗН погіршуються, що відбивається на стані економіки.

SUMMARY

The author defines indicators and criteria for the development of intellectual potential of working population. On the basis of integrated multilevel assessment the author analyzes the changes in employment from a perspective of labor intellectualization, evaluates the effectiveness of the development of intellectual potential of working population. There is the need to design motivational model of its development.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ

1. Активізація інноваційної діяльності: організаційно-правове та соціально-економічне забезпечення / [Амоша О.І., Антонюк В.П., Землянкін А.І. та ін.]. – Донецьк: НАН України, Ін-т економіки промисловості, 2007. – 328 с.
2. Аренков И.А. Инновационный потенциал фирмы: стратегия развития / И.А. Аренков, П.Ф. Баум, В.В. Томилов / Санкт-Петербургский гос. ун-т экономики и финансов. – СПб.: Изд-во Санкт-Петербургского гос. ун-та экономики и финансов, 2001. – 122 с.
3. Иноземцев В.Л. За пределами экономического общества. Постиндустриальные теории и постэкономические тенденции в современном мире / В.Л. Иноземцев. – М.: «Academia» – «Наука», 1998. – 640с.
4. Наукова та інноваційна діяльність в Україні. Статистичний збірник за 2011 рік. – К.: Держкомстат України, 2012. – 305 с.
5. Онікієнко В.В. Інноваційна парадигма соціально-економічного розвитку України / В.В. Онікієнко, Л.М. Ємельяненко, І.В. Терон; за ред. В.В. Онікієнка. – К.: РВПС України НАН України, 2006. – 480 с.
6. Праця України 2011: стат. зб. – К.: Держкомстат України, 2012. – 323 с.
7. Регіональні проблеми формування трудового потенціалу і шляхи їх вирішення: Монографія / [Н.Д. Лук'янченко, В.П. Антонюк, Л.В. Шаульська, Л.Л. Шамільова та ін.] / МОН України. Донецький національний університет; НАН України. Інститут економіки промисловості. – Донецьк: 2004. – 340 с.
8. Семикіна М.В. Интеллектуальный капитал: мотивационные основы развития / М.В. Семикіна // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності: Збірник наукових праць. – Маріуполь: ПДТУ, 2008. – С. 70–73.
9. Статистичний щорічник України за 2011 рік / За ред. О.Г. Осауленка. – К.: ТОВ «Август Трейд», 2012. – 559 с.
10. Чухно А.А. Интеллектуальный капитал: сущность формы и закономерности развития / А.А. Чухно // Економіка України. – 2002. – №11. – С. 48–55.
11. Эдвинссон Л. Интеллектуальный капитал. Определение истинной стоимости компании. В книге «Новая постиндустриальная волна на Западе» / Л. Эдвинссон, М. Мэлоун. – М.: Academia, 1999. – 589 с.
12. Griliches Z. Patent Statistics as Economic Indicators / Z. Griliches, A. Survey // Journal of Economic Literature. – 1990. – Vol. XXVIII. December. – Pp. 1661-1707.
13. <http://web2.in.ua/2009/10/07/suchasnyj-rozvytok-mobilnyh-tehnolohij-ta-jih-vykorystannya-na-prykladi-hromadskyh-orhanizatsiji.html>
14. <http://ukrstat.gov.ua/>

Надійшла до редколегії 22 травня 2013 р.